

Ю.М. Коваленко

Кандидат економічних наук, доцент

Докторант Національного університету державної податкової служби України

Фінансова система України: сутність та структура

Розглянуто сутність фінансової системи. Визначено теоретико-методологічні основи структуризації фінансової системи.

Рассмотрена сущность финансовой системы. Определены теоретико-методологические основы структуризации финансовой системы.

The essence of the financial system is under consideration. Theoretical and methodological basis of the financial system are determined.

Ключові слова: Фінансова система, фінанси суб'єктів господарювання, державні фінанси, міжнародні фінанси, страхування, домогосподарства, фінансовий ринок.

Постановка проблеми. Сьогодні є очевидним, що фінансова наука постійно поглиблює своє розуміння фінансової системи, її структури тощо. Якщо всередині ХХ ст. більшість радянських науковців поняття «фінансова система» ототожнювали з поняттям «державні фінанси», то в умовах інтеграції фінансового сектора України у світовий економічний простір в українській науці і практиці повинен утвердитись ринковий підхід до трактування фінансової системи, характерний для західної літератури. Адже фінансові системи в різних країнах склалися в процесі еволюції суспільств протягом тривалого проміжку часу, однак вони практично однакові у всіх країнах. Існують відмінності тільки в бюджетній системі, бюджетному процесі, що визначає специфіку формування грошових фондів, ланок фінансової системи. В наших умовах від обґрунтованої структуризації фінансової системи в цілому залежить ефективність фінансової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній фінансовій науці сформувались потужні школи державних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання і фінансового ринку. Вагомий внесок у теорію фінансів і фінансових систем зробили такі відомі західні вчені, як З.Боді і Р.Мертон [2], Р.Глен Габбард [4], Н.Г.Менк'ю [14], Теорії фінансів і проблемам окремих складових фінансової системи приділяється багато уваги сьогодні з боку вітчизняних і російських учених, таких як Л.М.Алексєєнко, Олексєнко В.М., А.І.Юркевич [1], О.Д.Василик [3], І.Ц.-Д.Доржиєва [5], Т.Є.Зеніна [7], О.П.Кириленко [8], С.В.Ковальчук і І.В.Форкун [9], В.П.Кудряшов [10], С.Львовичкін, В.Опарін і В.Федосов [11; 15; 17; 18], Я.М.Міркін [12], О.Р.Романенко [16], С.І.Юрій [17], С.Г.Шклярчук [19]. Проте проблематика фінансової системи поки що досліджується без урахування того, що в сучасних умовах глобалізації ринків капіталу повинен утвердитись ринковий підхід до розуміння фінансової системи та її структури.

Метою статті є визначення засад розбудови фінансової системи України з метою створення фінансових передумов для сталого економічного зростання й інтеграції вітчизняного ринку капіталу в світовий економічний простір.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з сутнісної характеристики фінансів у працях вітчизняних і зарубіжних вчених фінансову систему представлено здебільшого у вигляді сукупності: 1) грошових відносин; 2) окремих сфер і ланок фінансових відносин; 3) суб'єктів фінансових відносин. Кожний автор може трактувати її вузько як одну з цих сукупностей або розширено.

У сучасній українській економічній літературі переважає розширене розуміння фінансової системи. Зокрема О.Д.Василик розглядає фінансову систему як «сукупність окремих ланок, що мають особливості в створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, які зосереджені в розпорядженні держави, нефінансового сектора економіки, певних фінансових інститутів, домогосподарств для забезпечення економічних і соціальних потреб суспільства в цілому, окремих його верств населення, господарських структур, окремих громадян» [3, С.22]. Він включає до неї державні фінанси, фінанси підприємницьких структур, централізовані і децентралізовані фонди фінансових ресурсів, державний кредит, страхові і резервні фонди, фінансовий ринок, фінанси домогосподарств. Фінансовий ринок складається з ринку грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг. При цьому цей ринок характеризується як «ланка, яка створює і використовує фонди у тих випадках, коли інші ланки фінансової системи не можуть діяти ефективно» [14, С.25]. На нашу думку, така характеристика фінансового ринку не відповідає сучасним підвалинам ринкової економіки.

Дещо консервативною є також позиція Мочерного С.П.: «фінансові системи – сукупність відносин економічної власності, пов'язаних з утворенням, розподілом і використанням фондів грошових засобів (держави, підприємств і організацій) фінансовими установами відповідно до вимог економічних законів та інтересів панівного класу» [6, С.822].

О.П.Кириленко визначає фінансову систему як «сукупність окремих сфер фінансових відносин, які пов'язані між собою, їм притаманні централізовані або децентралізовані фонди грошових коштів, є відповідний апарат управління та правове забезпечення» [8, С.17-18]. До цієї системи вона відносить фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств, державні і місцеві фінанси, страхування, фінансовий ринок, але не включає міжнародні фінанси.

Подібне визначення фінансової системи подано О.Р.Романенко: «сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер фінансових відносин, що мають свої

особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, відповідний апарат управління та правове забезпечення» [16, С.21]. Виділяється п'ять сфер фінансових відносин: фінанси суб'єктів господарювання; державні фінанси; міжнародні фінанси; фінансовий ринок; страхування. Щодо фінансового ринку (ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів, фінансових послуг), то він розглядається як окрема сфера, так і у складі міжнародних фінансів. На нашу думку, недоцільно їх відокремлювати, оскільки в умовах глобалізації фінансові ринки припиняють діяти як суто національні.

З позиції В.П.Кудряшова фінансова система є сукупністю «фінансових операцій, які проводяться суб'єктами фінансової діяльності з використанням певного фінансово-кредитного механізму» [10, С.15], що суперечить розумінню системи як сукупності взаємопов'язаних елементів певного явища. При цьому до складу цієї системи автор включає не фінансові операції, а окремі елементи фінансів: державні фінанси, фінанси недержавних підприємств і установ, фінанси громадян, фінанси спільних підприємств, фінанси закордонних юридичних осіб та ін.

Останнім часом визначення фінансової системи подається з позиції її функціонування. Так, у колективній монографії В.Федосова, В.Опаріна, С.Львовичкіна «Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями» фінансова система розглядається за двома ознаками – сутнісною і організаційною. «За сутнісною ознакою фінансова система...являє собою сукупність різноманітних форм і методів фінансових відносин у суспільстві на різних рівнях економічної системи й охоплює: фінанси суб'єктів підприємницької діяльності; державні фінанси; фінансовий ринок; страхування; міжнародні фінанси...За організаційною ознакою фінансова система розглядається як сукупність фінансових органів і фінансових інституцій, що забезпечують організацію і здійснення фінансової діяльності різних інституцій» [18, С.52-53].

У монографії В.Опаріна «Фінансова система України: теоретико-методологічні аспекти» фінансову систему пропонується розглядати у двох зрізах – за внутрішнім (змістовним) наповненням та за організаційним (інституційним) наповненням. При цьому в основі структуризації за внутрішнім змістом лежать форми фінансових відносин – виокремлені за певною ознакою, насамперед, за методом здійснення фінансової діяльності, складові фінансів, тобто методи вважаються ознаками форм і не можуть входити у визначення фінансової системи, наведене у попередньому джерелі. Оригінальною є думка про те, що потрібно «...в основу структуризації фінансів покласти рівень економічної системи, виділивши на мікрорівні фінанси суб'єктів підприємницької діяльності, на макрорівні – державні фінанси і страхування, на рівні світового господарства – міжнародні фінанси, і на узагальнюючому рівні, який охоплює макроекономіку та світове господарство,

забезпечувальну сферу – фінансовий ринок» [15, С.89]. Далі, розглядаючи національний рівень фінансової системи, автор виділяє фінанси суб'єктів господарювання; страхування; державні фінанси; внутрішній валютний і фінансовий ринки [15, С.96]. Щодо фінансів домогосподарств, які виключені з фінансової системи, то ми підтримуємо аргументацію автора, що організація фінансових відносин здійснюється за двома напрямками: 1) регламентування у законодавчій, договірній і статутній формах; 2) формування певної інституційної інфраструктури. На рівні домогосподарств вони не передбачені.

У подальших дослідженнях С.Львовчкін, В.Опарін і В.Федосов вважають, що фінансова система має розглядатись у науковому та прагматичному аспектах. «У науковому аспекті її трактування пов'язане із сукупністю сфер фінансових відносин – державні (публічні) фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств (? – Авт.), страхування і фінансовий ринок, міжнародні фінанси...У прагматичному аспекті фінансова система визначається як сукупність фінансових органів і фінансових інституцій, що забезпечують функціонування окремих складових фінансів» [11, С.62]. На нашу думку, більш прийнятною була попередня пропозиція цих авторів, тобто трактування фінансової системи за сутнісним і організаційним аспектом, адже структура цієї системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин і пов'язаних з ними фінансових органів і інституцій.

Щодо страхування, то його виокремлення як окремої сфери фінансової системи більшістю науковців є одним з дискусійних питань. Воно являє собою особливу форму перерозподільчих процесів з приводу формування і використання цільових фондів грошових коштів для захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб і відшкодування їм матеріального збитку за настання несприятливих явищ і подій. На нашу думку, страхування не є окремою сферою фінансової системи України, а є структурним елементом державних фінансів і фінансів суб'єктів господарювання, а також як фінансові установи вони входять до ринку фінансових послуг у складі фінансового ринку як забезпечувальної сфери.

Теоретичну і методологічну сутність фінансової системи розглядають також за внутрішньої будовою і за організаційно-інституційною структурою. Зокрема, С.І.Юрій вважає, що за внутрішньою будовою фінансова система – сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних сфер (фінанси держави; фінанси суб'єктів господарювання; фінанси домогосподарств; фінансовий ринок; міжнародні фінанси) та ланок фінансових відносин, які мають певні особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, а також відповідний апарат управління та нормативно-правове забезпечення. За організаційно-інституційною структурою фінансова система – сукупність фінансових органів (Міністерство фінансів, Державна податкова служба, Рахункова палата Верховної Ради

України, Державне казначейство, Контрольно-ревізійна служба (Національний банк, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, Антимонопольний комітет – *Авт.*) та інституцій, які здійснюють управління грошовими потоками та фондами грошових коштів (Національний банк України (входить до складу регуляторів – *Авт.*), банківські і небанківські фінансові установи, фондові і валютні біржі (є інфраструктурними інститутами фінансового ринку і не управляють грошовими потоками та фондами грошових коштів – *Авт.*), страхові компанії, інвестиційні фонди тощо (ці компанії і фонди є небанківськими фінансовими установами – *Авт.*) [17, С.30].

Щодо структуризації фінансової системи за рівнями економічної системи, С.І.Юрій в цілому підтримує позицію В.М.Опаріна про виділення таких рівнів, як мікро-, макрорівень і рівень світового господарства, але додає субмікрорівень – фінанси домогосподарств. При цьому виключає страхування у всіх підходах до структуризації фінансової системи (формами власності, суб'єктами і рівнями економічної системи).

Іншої точки зору на фінансову систему дотримуються С.В.Ковальчук і І.В.Форкун. Погоджуючись з позиціями провідних українських вчених щодо суті внутрішньої і організаційної структури фінансової системи, її рівнів, до національної фінансової системи вони віднесли такі сфери: державні фінанси, в т.ч. страхування; фінанси суб'єктів господарювання (в т.ч. фінанси домогосподарств); міжнародні фінанси; фінансовий ринок [9, С.41-42].

Взагалі, наше дослідження показує, що спільним у різноманітних визначеннях передусім поняття «система» є те, що система – це сукупне ціле. Взавши за основу це визначення, різні автори доповнюють його в залежності від своїх уявлень про систему. Як зазначає російський дослідник І.Ц.-Д.Доржиєва, «одні під системою розуміють сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, закономірно розташованих у просторі і часі і призначених для досягнення спільної мети; інші – сукупність складових елементів системи і зв'язків між ними; треті – множинність елементів, що виступають відносно зовнішнього середовища у вигляді достатньо цілісного і самостійного об'єднання; четверті – сукупність з двох і більше елементів, що задовольняють наступним трьом умовам: поведінка кожного елементу впливає на поведінку цілого; поведінка елементів і їх взаємодія на ціле взаємозалежні; кожна підгрупа елементів впливає на поведінку цілого і жодна з них не чинить такого впливу незалежно» [5, С.10]. Те саме стосується і розуміння такої категорії, як «фінансова система», різними групами вчених, що призводить до неоднозначного її визначення.

Щодо західної фінансової літератури, то фінансова система трактується вузько і досить часто ототожнюється з фінансовим ринком. Так, в монографії професора Гарвардського університету Н.Г.Менк'ю «Принципы экономикс» фінансова система визначається як «сукупність економічних інститутів (ринків цінних паперів, банків, взаємних (пайових) фондів, пенсійних фондів, кредитних спілок, страхових компаній тощо), які допомагають спрямувати ресурси осіб, які мають намір зробити заощадження, до тих, хто потребує позикових коштів, у формі інвестицій» [14, С.331]. Г.Габбарт трактує фінансову систему як мережу «ринків та інститутів, які є посередниками між заощадниками та позичальниками» [4, С.34]. Подібної точки зору дотримується і Ф.Мишкін [13, С.74-75]. З.Боді і Р.Мертон (лауреат Нобелівської премії з економіки у 1997 р.) характеризують фінансову систему як «сукупність ринків та інших інститутів, що використовуються для укладання фінансових угод, обміну активами і ризиками. Ця система включає в себе ринки акцій, облігацій та інших фінансових інструментів, фінансових посередників (таких як банки і страхові компанії), фірми, які пропонують фінансові послуги (наприклад, фінансово-консультаційні компанії), і органи, які регулюють діяльність всіх цих установ» [2, С.38].

З наведеного можна зробити висновок, що західні вчені зосереджують увагу здебільшого на фінансових ринках, фінансових інституціях та фінансових інструментах і мало уваги приділяють теоретичному і структурному аспекту фінансової системи.

Наближеною до сучасних реалій є позиція С.Г.Шклярука: «фінансова система будь-якої країни включає систему фінансових ринків та інститутів...Фінансову систему країни можна розглядати з економічної і організаційно-правової точок зору. З економічної точки зору фінансова система – сукупність фінансово-економічних відносин, що склались історично в конкретній країні на основі розвитку господарських зв'язків і грошових відносин. З організаційно-правової точки зору фінансова система – сукупність різноманітних фінансових ринків і різноманітних інститутів, що сформувались і функціонують під впливом державної політики конкретної країни і інтернаціоналізації господарських зв'язків з використанням різноманітних інструментів і способів регулювання» [19, С.10]. Проте автор практично ототожнює визначення фінансової системи та її тлумачення за організаційно-правовою точкою зору, виключаючи економічну, яка взагалі є визначенням фінансів як таких.

Заслуговують на увагу такі визначення фінансової системи: «фінансова система – система фінансових посередників, які забезпечують перерозподіл та ефективне використання вільних фінансових ресурсів, звертаючись до широкого кола фінансових інструментів і різноманітних ринків; охоплює регулятивну, інформаційно-технологічну, кадрову та інші інфраструктури, що покликані забезпечити її життєдіяльність» [12, С.320-321], [1, С.212]. Проте воно є дещо спрощеним. Механізм фінансового посередництва реалізується за

допомогою комплексної системи під назвою «фінансовий сектор», кожний з інститутів якого виконує свої функції і займає відповідне місце, і тільки за наявності всього комплексу цих фінансових інститутів фінансове посередництво може ефективно здійснювати своє важливе завдання – забезпечувати ефективну абсорбцію грошових потоків і трансформацію фінансових ресурсів в інвестиційні і позикові інструменти фінансування реального сектора.

З огляду на вищезазначене, запропонуємо власне тлумачення фінансової системи: фінансова система – це сукупність фінансових ринків і функціонуючих на них інституцій, що пов'язані між собою і регулярно взаємодіють, здійснюючи операції з фінансовими інструментами.

Висновки. Порівняльний аналіз різних підходів до сутності і структуризації фінансової системи українських вчених показує, що вони багато в чому збігаються, хоча й використовується різна термінологія. Практично всі вчені включають до цієї системи фінанси суб'єктів підприємницької діяльності, різні ланки державних фінансів та фінансовий ринок. За такого підходу до фінансової системи включаються не тільки відносини між власниками капіталу і тими, хто його потребує, а й бюджетне фінансування, податкові відносини, внутрішньогосподарські грошові відносини тощо. Це означає, що до фінансової системи України мають бути включені органи державного управління з відведенням головної ролі Мінфіну, а управління всією фінансовою системою підпорядковується інтересам бюджету. На нашу думку, така модель фінансової системи відповідає більше радянській економіці, де державні фінанси відігравали визначальну роль, а фінансовий ринок другорядну. Можна зрозуміти позицію науковців СНД на початкових етапах ринкової трансформації економік, коли фінансовий ринок і фінансові посередники тільки-тільки набували свого розвитку. Сьогодні ж в умовах глобалізаційних процесів на перше місце має вийти саме фінансовий ринок як база існування інституцій фінансового сектору – банків, страхових компаній, пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування тощо.

Література.

1. Алексеєнко Л.М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) / Алексеєнко Л.М., Олексієнко В.М., Юркевич А.І. – К.: Видавничий будинок «Максимум»; Тернопіль: «Економічна думка», 2000. – 592 с.
2. Боди З. Финансы / Боди З., Мертон Р.К.; [пер. с англ.] – М.: Издательский дом «Вильямс», 2008. – 592 с.
3. Василик О.Д. Теорія фінансів: [підруч.] / Василик О.Д. – К.: НІОС, 2000. – 416с.
4. Габбард Р.Глен. Гроші, фінансова система та економіка: [підруч.] / Габбард Р.Глен; [пер. з англ.; наук. ред. пер. М.Савлук, Д.Олесневич]. – К.: КНЕУ, 2004. – 889 с.

5. Доржиева И.Ц.-Д. Теоретические аспекты взаимосвязи элементов финансовой системы / И.Ц.-Д.Доржиева // Известия ИГЭА. – 2007. - №5(55). – С.9-12.
6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. / [редкол. С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – Т.3. П-Я. – 2002. – 952 с.
7. Зенина Т.Е. Финансовая система как элемент в структуре экономической безопасности России / Т.Е.Зенина. // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2006. – №3(31). – С.273-277.
8. Кириленко О.П. Фінанси (теорія і вітчизняна практика): [навч. посіб.] / Кириленко О.П. – Тернопіль: Астон, 2002. – 212 с.
9. Ковальчук С.В. Фінанси: [навч. посіб.] / С.В.Ковальчук, І.В.Форкун. – Львів: «Новий світ – 2000», 2009. – 568 с.
10. Кудряшов В.П. Фінанси: [навч. посіб.] / Кудряшов В.П. – Херсон: Олді-плюс, 2002. – 352 с.
11. Львовчкін С. Фінансова інфраструктура ринкової економіки: концептуальні підходи / С.Львовчкін., В.Опарін, В.Федоров // Економіка України. – 2008. – №11. – С.57-71.
12. Миркин Я.М. Англо-русский словарь по финансовым рынкам. Свыше 13000 терминов / Я.М.Миркин, В.Я.Миркин. – [2-е изд., доп. и перераб.] – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 778 с.
13. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Мишкін Ф.С.; [пер. з англ. С.Панчишин, Г.Стеблій, А.Стасишин]. – К.: Основи, 1998. – 963 с.
14. Мэнкью Н.Г. Принципы экономикс / Мэнкью Н.Г.. – СПб: Питер Ком, 1999. – 784 с.
15. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): [монографія] / Опарін В.М. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.
16. Романенко О.Р. Фінанси: [підруч.] / Романенко О.Р. – К.: Центр навч. літератури, 2004. -
17. Фінанси: підруч. / [за ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова]. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
18. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: [монографія] / Федосов В., Опарін В., Львовчкін С.; за наук. ред. В.Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
19. Шклярук С.Г. Финансовая система: структура, механизм функционирования, оптимизация. Финансовые рынки, финансовые институты и участники, финансовые инструменты, методы анализа, регулирование и оптимизация / Шклярук С.Г. — К. : Нора-принт, 2003. — 568с.